EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN 2618-1282 (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Вадим Вікторович Ніколенко

Доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри соціології,
Дніпровський національний університет імені
Олеса Гончара,
пр. Гагаріна 72, Дніпро, 49000, Україна

E-mail: vadnikolenko1983@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6730-0938>

Vadym Nikolenko

D.Sc. (Sociology), Professor,
Professor of the Department of Sociology,
Oles Honchar Dnipro National University,
Gagarina ave., 72, Dnipro,
49000, Ukraine

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДУМКА ПЛАТОНА:
ПРОТОСОЦІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Received 01 October 2020; revised 10 November 2020; accepted 30 November 2020

DOI: 10.15421/342035

Анотація

Проаналізовано окремі аспекти наукової спадщини Платона з огляду на його узагальнювальні ідеї, які оформлені у вчення про державу, правову систему, соціальну справедливість, затребуваність конструктивного набору «золотої середини», «найбажанішу» модель соціальної структури, процеси виховання, гендерну рівність, аксіологічну ієрархію масової свідомості, несприйняття контрастної бідності та багатства, переваги і недоліки найпоширеніших форм державного правління. Зокрема, увагу сфокусовано на найприкметніших епізодах його біографії, абсолютній вірі філософа у просвітницьку місію та прогресивний характер наукового знання. Акцентовано на освітній діяльності Академії, яка була заснована філософом і налічує майже тисячолітню історію, та її випускників: Лікурзі, Арістиппі, Антисфені, Аристотелі. Особливо зауважено постать Лікурга, який, на нашу думку, найповніше намагався втілити у Спарті окремі ідеї філософського вчення Платона. Крім того, зазначено сильні сторони і недоліки демократії. Деталізовано думки класика щодо небезпеки та патогенної природи тиранії, тимархії й олігархії.

Окрему увагу зосереджено на утопії Платона стосовно побудови «ідеальної держави». Її основа, на думку дослідника, має бути структурно ізоморфною розумній душі, тобто три соціальні стани суспільства – правителі-мудреці, воїни, ремісники-землероби – мають бути конгруентними трьом частинам душі – мудрій, вольовій і бажуючій/пристрасній. Зауважено, що, попри аристократичне походження Платона та його апологетику рабовласницького порядку, він переймався у своїх дослідженнях долею та поведінкою звичайної людини. Філософ проєктував «ідеальну державу» з огляду саме на її інтереси. Водночас панорамно висвітлено соціально-економічні думки Платона стосовно приватної власності, розподілу праці, різноманітних форм господарської девіації тощо. Зроблено висновок щодо утопічності та суперечливого характеру деяких ідей ученого, але одночасно підкреслено актуальність його бачення окремих термінальних і інструментальних цілей у процесах державного будівництва. Ідеться насамперед про прагнення до досягнення загально блага суспільства (тобто врахування інтересів усіх громадян держави), несприйняття принципів спадкоємності соціального (класового) статусу, а також значущості та затребуваності у масовій свідомості цінностей меритократії.

Ключові слова: антропоморфізм, чесноти громадянина, соціальна справедливість, закон, виховання, розподіл праці, гендерна рівність, меритократія, демократія, монархія, аристократія, олігархія, тиранія.

The socio-political thought of Plato: the protosociological dimension

Abstract

The article highlights some aspects of Plato's scientific heritage, taking into account his generalizing ideas, which are formalized in the doctrine of the state, laws, social justice, restraint, the most "desirable" model of social structure, the process of education, gender equality, the hierarchy of mass consciousness, condemnation of contrasting poverty and wealth, advantages and disadvantages of the most common forms of government. In addition, research interest is focused on noteworthy episodes of his biography, the philosopher's absolute faith in the educational mission and the progressive nature of scientific knowledge. Attention is focused on the activities of Plato's "Academy" and its graduates – academicians – Lycurgus, Aristippus, Antisthenes, Aristotle, which was founded by Plato and has almost a thousand-year history. Special attention is focused on the personality of Lycurgus, who, in our opinion, most fully implemented in Sparta some of the ideas of the philosophical doctrine of the classic. At the same time, the strengths and weakness, according to the philosopher's view, of democracy are highlighted. The researcher's concepts regarding the danger and pathogenic nature of tyranny, timarchy and oligarchy are detailed.

His utopian ideas on the construction of an "ideal state" are revealed, the basis of which, according to the philosopher, should be structurally isomorphic to a rational soul. In other words, the three social estates of society – the rulers-wise men, warriors, artisans-farmers should be relevant to the three components of the soul-wise, strong-willed and willing. It is noted that despite the aristocratic origin of Plato and his apologetics for the slave-owning system, in his treatises he still worried about the fate and hardships of average, ordinary people. The philosopher designed the "ideal state" based primarily on their interests. At the same time, Plato's socio-economic thoughts on private property, division of labor, various forms of economic deviation are panoramically illuminated. The conclusion is made about the utopianism, the contradictory nature of some of the scientist's ideas, but at the same time the relevance of his vision of certain terminal and instrumental goals of state building is emphasized. It is mainly about the desire to achieve the common good (that is, taking into account the interests of all citizens of the state), non-acceptance of the principles of inheritance of social (class) status, as well as the importance and relevance of the values of meritocracy in the mass consciousness.

Key words: *anthropomorphism, citizen's virtues, social justice, law, education, division of labor, gender equality, meritocracy, democracy, monarchy, aristocracy, oligarchy, tyranny.*

Социально-политическая мысль Платона: социологическое измерение

Аннотация

Проанализированы некоторые аспекты научного наследия Платона обращая внимание на его обобщающие идеи, которые оформлены в учение о государстве, правовой системе, социальной справедливости, конструктивном наборе «золотой середины», наиболее «желательной» модели социальной структуры, процессе воспитания, гендерном равенстве, аксиологической иерархии массового сознания, невосприимчивости контрастной бедности и богатства, преимуществах и недостатках самых распространённых тогда форм государственного правления. Кроме того, исследовательский интерес сосредоточен на примечательных эпизодах его биографии, абсолютной вере философа в просветительскую миссию и прогрессивный характер научного знания. Акцентируется внимание на деятельности платоновской Академии, которая была основана Платоном и насчитывает почти тысячелетнюю историю, и ее выпускниках: Ликурге, Аристиппе, Антисфене, Аристотеле. Отдельное внимание сфокусировано на личности Ликурга, который, по нашему мнению, наиболее полно воплотил в Спарте некоторые идеи философского учения классика. Вместе с тем выделены сильные и слабые стороны демократии. Детализированы концепты

исследователя касательно опасности и патогенной природы тирании, тимархии и олигархии.

Охарактеризованы утопические идеи Платона по поводу построения «идеального государства». Его основа, по мнению философа, должна быть структурно изоморфна разумной душе. Другими словами, три социальных сословия общества – правители-мудрецы, воины, ремесленники-землеробы – должны быть конгруэнтны трем составляющим души – мудрой, волевой и желающей. Отмечено, что, несмотря на аристократическое происхождение Платона и его апологетику рабовладельческого строя, в своих трактатах он переживал по поводу судьбы и мытарств среднестатистического, простого человека. Философ проектировал «идеальное государство», исходя прежде всего из их интересов. Вместе с тем панорамно освещены социально-экономические мысли Платона касательно частной собственности, разделения труда, разнообразных форм хозяйственной девиации. Сделан вывод про утопичность и противоречивый характер некоторых идей ученого, но в то же время подчеркнута актуальность его видения отдельных терминальных и инструментальных целей государственного строительства. Речь идет главным образом о стремлении достичь общего блага (то есть учета интересов всех граждан государства), невосприимчивости принципов наследования социального (классового) статуса, а также значимости и востребованности в массовом сознании ценностей меритократии.

Ключевые слова: антропоморфизм, добродетели гражданина, социальная справедливость, закон, воспитание, разделение труда, гендерное равенство, меритократия, демократия, монархия, аристократия, олигархия, тирания.

Постановка проблеми

Платон Афінський (428/27 – 348/47 рр. до н. е.) – давньогрецький філософ, класик філософської думки. Народився в Афінах, у родині аристократичного походження. Тож не дивно, що Платон був ідеологом рабовласницького устрою, аристократії. Платона називали «широким» – він отримав таке прізвисько від свого вчителя гімнастики за ширину плечей. Водночас існує й інша версія – юнак мав широкі наукові погляди на світ. Здобув освіту у найкращих вчителів того часу, особливо захоплювався лекціями Сократа. Уперше почувши Сократа, Платон спалив усе, що написав до цього, і залишив політичну кар'єру, вирішивши присвятити своє життя служінню філософії. Страта вчителя у 399 р. до н. е. глибоко приголомшила Платона [Бородай 2001: 239].

Як зауважують дослідники, з одного боку філософ був сором'язливим і замкнутим, а з іншого – надзвичайно доброзичливим. Згадаємо слова Є.І. Головахи: «Доброзичливість – ознака здоров'я душі». Остання риса привертала увагу жінок, які відвідували його лекції перевдягнутими у чоловіче вбрання. Проте побутують й інші думки стосовно темпераменту Платона. Подекуди зазначають, що знатність і вплив родини, а також власний характер зде-

більшого налаштовували молодого вченого на активну політичну діяльність. За власними переконаннями він був радше консерватором, ніж новатором, принаймні насторожено ставився до різноманітних нововведень, навіть у мистецтві, які, на його думку, загрожують стабільності держави. У дослідницькій діяльності філософ застосовував принципи антропоморфізму, зокрема зауважував, що держава подібна людині, а людина державі, людські чесноти мають бути притаманні державі й навпаки. На його слушну думку, система не може бути кращою, аніж люди, які її створюють. Платон вважав людину недосконалою істотою, оскільки вона постійно прагне спілкування з іншими. У цьому аспекті його думки повністю поділяв Аристотель. До того ж Платон стверджував, що людина немислима поза державою. Філософ не відмежовував суспільство від держави і вважав, що досягти ідеалу людина може тільки у релевантному суспільстві-державі. Причому зауважував, що середня особа може стати моральною лише у правильно організованій державі, а остання має бути прообразом справедливої людини. Крім того, підкреслював, що щасливою людиною мажуть зробити ще три речі: веселий характер, багато дітей і міцне здоров'я. Водно-

час найважливішими чеснотами для будь-якого громадянина та сприятливими чинниками у процесі побудови ідеальної країни визнавав мужність, мудрість, стриманість, справедливість, розважливість, розсудливість, здатність володіти собою [Грицанов 2002: 786]. Виступав проти хабарництва, користолюбства, розбещеності, легковажності, невігластва, натомість підтримував свободу держави та розподіл праці. Найвище щастя для людини, на думку Платона, – це «середній шлях», уникати крайнощів.

Аналіз досліджень і публікацій

Широкий корпус дослідників слушно включає афінського вченого до пантеону найвидатніших світових філософів. Загалом глибокі дослідження думок і поглядів великих мислителів різних епох, зокрема Античності, можна знайти в бібліотеці Інституту соціології НАН України. Очевидно, що думки Платона відображено на сторінках доволі широкого діапазону наукової, навчальної, довідникової, енциклопедичної, монографічної літератури [Грицанов 2002; Шинкарук 2002; Блоха 2016; Скотний 2011; Михальська, Щавурський 2006; Hare 1982; Taylor 2001]. Проте все ще залишається місце для узагальнювальних досліджень творчої спадщини філософа, зокрема його резонансних праць, насамперед з огляду на релевантні виклики сучасного світу.

Мета дослідження

Ми не претендуємо на повний, вичерпний аналіз усіх соціально-політичних поглядів Платона та положень його трактату «Держава», утім на основі означеної праці намагалися виокремити та редукувати найбільш прикметні, системоутворювальні атрибутивні характеристики вчення філософа про державотворення, соціальну структуру суспільства, що певною мірою кореспондуються з окремими аспектами життя сучасного глобального соціуму.

Виклад основного матеріалу

Варто зауважити, що від часів античності до самої епохи Відродження просто філософом, без уточнення імені, називали не Платона, а саме Аристотеля (як просто поетом звали Гомера). Платон же завжди був «божественним» або «Богом філософії» (Цицерон)

[Бородай 2001: 243]. Він активно займався просвітою, освітньою діяльністю, зокрема заснував в Афінах (387 р. до н. е.) школу, яка отримала назву Академія на честь одного з афінських героїв – Академа. Вона проіснувала майже 1000 років – до «закриття» імператором Юстиніаном усіх філософських шкіл і напрямів [Грицанов 2002: 784]. Прикметно, що випускниками Академії були видатні державні діячі, оратори, філософи – Лікурґ, Демосфен, Антисфен, Арістипп, Аристотель тощо. Скажімо, Лікурґ – один із легендарних царів Спарти, що активно цікавився теорією та «прогресивними» ідеями державного будівництва. Талановитий керівник і наставник, законодавець, політичний реформатор, який неодноразово був випробуваний войовничістю оточення. За оцінками сучасників, вирізнявся високими етичними якостями, шляхетністю і справедливістю. Невипадково у його державній діяльності можна простежити приклади втілення у життя філософських ідей Сократа і Платона. І коли кажуть про нереалістичність задумів Платона, хто, як не володар Спарти Лікурґ, довів, що подібні ідеї можна втілити на практиці. Причому Спарта залишалася могутньою і поважною державою, спираючись на законодавчі ініціативи Лікурґа, ще багато років після нього. Характерно, що правителю був притаманний аскетичний спосіб життя, поблажливості, невтомність у справах, здатність прикладом власних чеснот перетворювати зухвалих людей на скромних, розсудливих і терплячих. Зокрема, легендарний володар був милосердним до кривдників: нагадаємо, що невдоволені чинною політикою багатії вибили йому око. Зрештою могутній і сильний цар поставився до свого нападника більш ніж поблажливо. Саме такими чеснотами суверен заслуговував прихильність інших. Стосовно цінності терплячості, витримки доцільно також пригадати легенду про спартанського хлопчика з лисенятком. Крім того, Лікурґ запровадив практику соціального осуду неодружених, закликав не робити жодних поступок у вихованні для дівчат порівняно з хлопчиками. Вважав, що діти належать не батькам, а всій державі. Тож про недоторканість приватного життя, звісно ж, не йшлося. Симптоматично,

що він виступав проти пустого базікання. У його державі громадяни мали вдосталь часу для дозвілля, оскільки у ремеслах, промислах, торгівлі вони не вбачали жодного зиску. До того ж Лікурґ був майстерним медіатором, умів збалансувати різні політичні сили. Наприклад, заснував раду старійшин, яка намагалася знайти рівновагу між недоліками тиранії та демократією. Очевидно був прихильником абсолютної соціальної рівності, не сприймав розкоші, надмірного багатства, показних витрат та зарозумілості. Зважаючи на це, створив такі соціальні умови, коли майже ніхто не міг потішити свою пихатість багатством, як наслідок – грошовиті соціальні групи його зненавиділи. Водночас запровадив загальні трапези у великому колективі, з однаковими стравами, причому разом з дітьми, щоб останні отримували у такий спосіб релевантні знання, оскільки відразу такі трапези були оздоблені, наприклад, актуальними на той час міркуваннями з приводу державних справ. Ясна річ, що у ті часи життя масової людини з дитинства було сповнене поневірянь. Цар Спарти не був винятком, незважаючи на свої посади і владні повноваження. До слова, батько Лікурґа трагічно загинув, рознімаючи бійку – отримав удар кухонним ножом. Попри його особистісні чесноти, збудований Лікурґом державний устрій хоча і став свого часу міцним і непохитним, згодом майже легендарним, проте радше нагадував цілковито тоталітарну державу, де колективні інтереси повністю панують над індивідуальними, де людина не належить собі, а її життям не замислюючись нехтують.

Звичайно, варто згадати ще одного випускника платонівської Академії – філософа Антисфена, послідовника Сократа. Ідеї Антисфена, зокрема у прагненні дотримання гідної поведінки незважаючи на примхи долі, у подальшому стали основою стоїцизму. Страта Сократа також мала на нього приголомшливий вплив. Сам грецький філософ виступав противником рабовласницької системи, як заведено з давніх-давен серед видатних мислителів, постійно критикував надмірні вияви багатства і крикливої розкоші. Як і славнозвісний Діоген, був космополітом. Обстою-

вав дотримання аскетичного способу життя, самодостатність особистості, незалежність у думках і вчинках, систематичну працю, а також пріоритет індивідуальних інтересів над колективними. Водночас постійно закликав до доброчесності, яку вважав справжнім благом. Парадоксально, але Антисфен негативно ставився до законів та соціальних умовностей. Щодо важливих якостей можновладців зауважував: «Це уділ царів: робити гарне і чути погане».

Серед слухачів Академії Платона слід згадати й Арістіппа, який своїм гедонізмом зміцнив оформлення епікуреїзму. На його думку, сенс життя полягає у фізичних задоволеннях і насолоді, уникненні страждань, хоча людина має бути господарем своїх бажань, а не їхнім рабом.

А втім облишимо академіків, тобто випускників Академії та повернемося безпосередньо до її засновника і протагоніста нашого нарису – Платона. Грецький філософ багато мандрував насамперед із просвітницькою місією. Після знайомства з Діоном, братом дружини сиракузького тирана Діонісія Старшого, на його запрошення у 366 р. до н. е. відвідав Сиракузи для облагородження діяльності деспотичного правителя та пом'якшення норовів придворного життя. Загалом освіта та знання – запорука суспільного прогресу, такий девіз вченого можна простежити у всіх його працях. З огляду на це у 361 р. до н. е., уже за запрошенням правителя Сиракуз Діонісія молодшого, що зголосився реалізувати у своїй державі ідеї філософа, Платон відвідав і його палац. Проте означені, а також інші спроби вступити у конструктивну взаємодію з можновладцями закінчилися повним провалом [Румянцев 1979]. Ці, ймовірно, одні з перших у всесвітній історії наукових експериментів «просвітництва царів», зрештою виявилися невдалими. Тож у відповідь на філософію та поради Платона, як найкраще побудувати державу, тиран продав обмовленого вченого у рабство [Бородай 2001: 239]. Подорожі у Сиракузи переконали дослідника, що тиранії не потрібна філософія. Очевидно, що то були саможертвні спроби втілити у життя власні ідеї, і, хоча вони завершилися невдало, навіть

більше – ледве не коштували життя Платону, його наполегливість прискорити суспільний прогрес за допомогою просвіти і розуму можна розцінювати як приклад високого служіння ідеалу та власної віри у соціальний потенціал філософського знання» [Грицанов 2002: 783].

Безумовно, прикметною сторінкою в розвитку наукової думки античності було вчення Платона про державу і політику. В його утопії людина повністю залежна від держави як форми найвищого розуму. Те саме можна сказати і про теорії політичної філософії Т. Гоббса. Форма ідеальної держави, за Платоном, – це поліс-місто-держави – основна форма давньогрецької державності. На думку філософа, саме від прагнення до справедливості йдуть соціальні інтенції стосовно створення держави, закону та взаємних угод. «Справедлива людина – достойна і мудра, а несправедлива – невіглас і лиха» [Платон 2000: 35]. І для людини, і для держави розсудливість є одна з основ справедливості. Крім того, поширеними соціальними наслідками виявів зворотного є чвари, ненависть, міжусобиці, а справедливості – однодушність, дружба, суспільна інтеграція. На слушну думку Платона, закон – наріжний камінь у будівлі будь-якої держави, якщо навпаки – вона довго не протримається, іншими словами, там, де володарі є раби закону, така держава буде найміцнішою. Справедливі закони, за Платоном, встановлюють заради загальної користі держави, а не купки можновладців. Правова держава легко забезпечує свободу, солідарність усієї суспільної системи та панування розуму [Платон 2000: 37].

Водночас, на думку Платона, сама держава є справедлива, коли кожен із трьох соціальних станів виконує свою роботу. «Ідеальна держава має бути структурно ізоморфною розумній душі та складатися, відповідно, із таких соціальних груп, як ремісники, стражі та правителі, як останні – в ідеальному варіанті державного улаштування – виступають мудреці-філософи, що закріпилося в історико-філософській традиції як формула «платонівська держава» [Грицанов 2002: 786]. У такий спосіб Платон хотів пов'язати політику із психологією, тобто трьома частинами душі (мудрий, вольовий і тій, що бажає) мали відповіда-

ти три державні стани: 1) правителі-мудреці; 2) воїни; 3) ремісники-землероби. Отже, вільні громадяни республіки Платона утворюють три стани: правителі (філософи), стражі (військові) та працівники (селяни, ремісники, купці), останні мали займатися рільництвом, торгівлею, різноманітною фізичною працею тощо. Ще раз наголошуємо, що згідно із задумами Платона держава має існувати для щастя не однієї верстви, а всіх її громадян. «Отже, держава, як на мене, виникає тоді, – говорив один із філософів на сторінках трактату Платона – коли будь-хто з нас самотужки не може забезпечити собі вкрай необхідні речі, а має потребу ще багато в чому» [Платон 2000: 54].

У проєктованій Платоном державі царі мають філософствувати, а філософи – керувати. Утім варто зауважити, що керівники мають здебільшого упорядковувати і служити, а не владарювати і примушувати. Багатство філософів, які мають правити, полягає не стільки у накопиченні золота, скільки у доброчесному і розсудливому житті, як і у багатьох щасливих людей [Платон 2000: 216]. На переконання Платона, спокій від нещасть обов'язково настане, коли до влади прийдуть справжні філософи. Іншими словами, держава не позбавиться зла, доки царі не почнуть філософствувати, а філософи – царювати. Філософи – це ті, хто прагнуть бачити істину. Отже, вони мають бути мудрими, правдивими, позбавленими дріб'язковості у думках і вчинках, базікання та лякливості, не сприймати будь-який вияв брехні й прагнути до істини. Загалом їх важко вивести з рівноваги. Крім того, найкращі правителі завжди мають специфічну мотивацію до влади, здебільшого вони за неї не борються, а прагнуть її лише, коли цього вимагає ситуація. На слушну думку Платона, гнатися за владою без нагальної потреби – це ганьба. «...У державі, де люди, яким випадає правити, менш за все рватимуться до влади, керівництво здійснюється щонайкраще і колотнечі як такі відсутні, а там, де правителі налаштовані протилежно, цілком інакше все виглядає і в державі...» [Платон 2000: 215].

Крім того, правителі держави мають бути у зрілому віці з належним вихованням, оскільки можновладці та судді повинні володіти

багатим життєвим досвідом, щоб відрізнити справедливість від несправедливості. Навіть більше, необхідно, щоб володарювали лише досвідчені особи поважного віку, а молодші дослухалися до їхніх порад. Можновладці також повинні з самого дитинства навчитися гідно витримувати труднощі, оскільки це особливо важлива чеснота для правителів та охоронців. Водночас вельможі не мають права на власне майно, грошові знаки, інакше вони більше боятимуться внутрішніх ворогів, ніж зовнішніх, унаслідок чого держава буде занепадати. Керівники без приватної власності, на думку Платона, стануть лагідними як до громадян, так і один до одного, крім того, опікуватимуться здебільшого безпекою і добробутом країни. Загалом дослідник вважав, що у друзів усе має бути спільним. Наскрізною лінією через усю працю Платона «Держава» проходить думка, що управляти країною важко, відповідальність і значення як набутого, так і вродженого хисту до керування – надзвичайно великі.

Проте в означеному трактаті філософи здебільшого оспівували не стільки найвидатніших осіб, скільки життя звичайної людини. Експектації на соціальну рівність і заборону приватної власності, зокрема, були спричинені прагненням звести нанівець будь-яку можливість спадкоємства класового статусу, а також реалізувати на практиці принципи меритократії. Тож про увагу до пересічної особи можна говорити, зважаючи на багато епізодів із його праць. Так, у трактаті Платона «Держава», за однією з легенд, саме долю непримітної людини обрав Одисей після всіх поневірянь. В одному з міфів за жеребом він обирає свою долю останнім, саме тому вибору в нього вже не залишилося. Однак, за словами героя, якби у нього була можливість обирати першим, він хотів би стати саме пересічною людиною. Начебто Одисей уподібнився особі, яка думає трохи простакувато, проте, як казали поети, звання простою людини ще треба заслужити. Водночас можна припустити, що Платон намагався у такий спосіб опосередковано підкреслити: здебільшого доля пересічних людей сповнена не комфорту, а знегод і важких випробувань на стійкість характеру і

силу духу.

Стражі-воїни виконують важливу частину суспільного розподілу праці – захищають державу та висувають найкращих до лав правителів. Водночас стражі стежать за тим, щоб товарно-грошові відносини не потрапили у сферу вельможних адресатів, яким заборонено займатися торгівлею та й взагалі торкатися золота або срібла, адже розвиток такого обміну може призвести до завеликого накопичення багатства (скарбів) серед можновладців. Крім того, у платонівській державі демос має бути позбавленим права на зброю – вчений прагнув зробити її атрибутом лише військової касты. Вона, звільнена від виробничої праці, мала б жити лише за державні, громадські кошти. Для нівелювання внутрішніх протиріч усередині панівного класу пропонував запровадити для філософів і стражів загальну власність на засоби виробництва, рабів, предмети особистого споживання та навіть жінок. «...І діти, і жінки мають бути спільними, має бути спільний дах над головою, спільні банкетні зали, і нічого не повинно бути у приватному користуванні» [Платон 2000: 150].

Натомість працівникам, за Платоном, не заборонено користуватися приватною власністю, образ їхнього життя регулює держава, якій вони надають матеріальні блага. Дослідник зазначав, що у працівників може існувати сім'я і приватна власність, хоча і принципово виступав проти останньої. На думку Платона, такий устрій є добродесний і справедливий, оскільки наділений мудрістю правителів-філософів, мужній хоробрістю своїх стражів і розсудливий слухняністю народу – мудрим правителем. Така держава, на думку Платона, – справедлива. Як бачимо, у його політичному проєкті кожному класу було відведено певне місце. Одні класи мають працювати, інші – захищати, треті – управляти, причому їх положення не може змінюватися [Румянцев 1979].

У проєктованій державі Платона виховання і навчання мають відповідати встановленим законам, насамперед, щоб формувати серйозних і законослухняних особистостей. Будь-який розтринькувач, гульвіса і бездара з кепським вихованням і, як наслідок – величезним набором забаганок мав негативну коно-

тацію. Слід зазначити, що у вихованні молоді філософи приділяли велику увагу саме первинному етапу соціалізації, коли формуються визначальні риси характеру. Так, гімнастика виховує фізичну міць тіла, музика допомагає знайти душевну рівновагу. Загалом Платон порушував питання про виховання музикою відчуття прекрасного, гармонії, бездоганності. Говорив про очевидну користь фізичних вправ, особливо для юнацтва. Крім того, вважав, що точні науки, рахування та арифметика ведуть до правди, отже, їх повинні насамперед знати громадяни його «ідеальної» держави. Утім мистецтво лічби потрібно і можновладцям, але не стільки у крамарських інтересах, скільки для прагнення до пізнання [Платон 2000: 221]. Філософ також зауважував, що арифметика допомагає усім, навіть тугодумам, ставати розумнішими і меткішими у сприйнятті [Платон 2000: 223]. Неабияке значення протягом освітнього процесу матиме і геометрія, оскільки вона безпосередньо пов'язана з військовим мистецтвом та спрямована на пізнання буття вічного. Класик акцентував, що важливою функцією освіти є заперечення гультьайського способу життя, налаштування людини на постійне самовдосконалення.

В ідеальній державі Платона панує гендерна рівність. «Отже, друже мій, у будівників держави не може бути жодної справи лише для жінки, тому що вона жінка, чи лише для чоловіка, тому що він чоловік. Однакові природні властивості розсіяні у живих істотах обох статей, і до всіх занять надаються за своєю природою як жінка, так і чоловік» [Платон 2000: 146]. Дітородний вік для жінок – від 20 до 40 років, а для чоловіків – приблизно 20-50. Особливо філософи цінували відважність, і винагородою цьому мала б бути якомога більша кількість шлюбів для відважної людини, щоб від неї народжувалось якомога більше нащадків.

Прагнучи побудувати «ідеальну державу», Платон досліджував їхні типи та відповідну історію становлення. Із тих, що реально існують, правильними він вважав лише два типи: монархію і аристократію. У такому контексті його думки співзвучні з науковими підходами Т. Гоббса та В. Липинського. Неправильними

формами управління грецький учений визнавав: тимократію, олігархію, тиранію та демократію. Причому останню називав бідною політикою, бо вона неминуче призводить до появи найгіршої форми управління – тиранії. Поведінка тирана, стверджував Платон, нагадує поведінку сп'янілого чоловіка [Платон 2000: 273]. Загалом, розмірковуючи над соціальною природою такої людини філософи у «Державі» асоціювали його з пияком, розпусником та меланхоліком. Водночас зауважували, що такий спосіб життя характеризують різноманітні гастрономічні забаганки у вигляді вин (спиртних напоїв) та інших нестримних бажань. На думку Платона, вишукані страви і коштовні напої у формі обжерства, гурманства перенасичують людину, яка постійно вирушає на пошуки потурань своїм капризам [Платон 2000: 271]. Закономірно, що кулінарне і косметичне мистецтво дослідник вважав негідними видами діяльності. Водночас особу тиранічного складу виразно характеризує потяг до грошей, які задовольняють потреби, породжені індустрією пороку: любовні утіхи, пияцтво, наркоманія, їжа, лудоманія. Такі чинники «...немов свинцеві тягарі, тягнуть її до ненажерливості та інших подібних утіх і спрямовують погляд душі донизу...» [Платон 2000: 113]. Отже, тиранічна держава, як і людина відповідного складу, завжди бідна і ненаситна. Загалом у платонівських діалогах філософи особливо засуджували тиранію та олігархію, де можновладці мають силу та відповідні закони, які їх захищають, натомість прості люди змушені їх обслуговувати. Тож мудреці справедливо вважали, що справжня влада має зважати насамперед на інтереси того, хто їй підпорядкований.

Охарактеризуємо детальніше ставлення Платона до олігархії. У трактатах ученого вона завжди гордовита і схильна до гніву. Він неодноразово зауважував, що в олігархічній державі найвірогідніше не буде єдності, вона складатиметься із двох полярних соціальних світів – багатих і бідних, які ворогуватимуть один з одним. Там звичайних людей легко можуть позбавити майна, що дуже небезпечно для соціального спокою та порядку. Те саме виголошував багато століть потому Н. Макіа-

веллі. На думку Платона, з олігархічної держави виникає демократична, до якої він ставився щонайменше скептично. Здебільшого олігархія породжує демократію, коли верхи вже не можуть ефективно управляти, а соціальні низи не бажають їм підпорядковуватися. Причому за справжнього демократичного устрою окремі питання прийнято вирішувати жеребкуванням, зважаючи на принципи лотократії. Але зазвичай означені принципи змінюється численними маніпуляціями демагогів, які налаштовані задовольняти лише власні забаганки. Отже, на думку філософа, демократія має підводні рифи, оскільки до високих посад із натовпу здебільшого вибиваються найбільш красномовні, харизматичні і багаті. Проте все це не означає, що вони піклуватимуться про суспільство та виражатимуть інтереси більшості громадян. Своєю чергою демократична держава, як було зазначено вище, легко трансформується у тиранічну.

Тож олігархія, демократія і тиранія, за Платоном, мають найчисельніші вади – класик називав такі форми правління хворобами держави. Крім того, на означеному тлі вирізняв тимократію, або тимархію, – устрій, заснований на масовому зневажанні, недотриманні законів, необмеженій любові до грошей, привселюдних заздрощах, шанобстві, відсутності доброчесності. Там шанують багатство і багатіїв, саме їх властиво призначати на державні посади, натомість бідних зневажають. Відразу означені соціальні патерни та експектації наслідують інші, що зазвичай породжує сварливість. У такий спосіб вибудовується релевантна аксіологічна ієрархія. Загалом тимократія – це певна початкова стадія олігархії, адже тимократи бояться втратити гроші, тому забезпечують трон і владу насамперед своїм ставленикам. З огляду на це народжується олігархія, яка виразно експлікується намаганнями законодавчо встановити майновий ценз, відповідно до якого визначають, кого можливо допустити до влади, а кого ні. Зазвичай таку владу здійснюють через примушення, а не переконання [Платон 2000: 248]. До того ж Платон підкреслює, що здебільшого олігархічна держава – це держава трутнів і злидарів, а також занадто ощадливих

і жадібних до грошей правителів. Молодь там дбає переважно про матеріальне збагачення [Платон 2000: 254]. В олігархічній державі бідні майже всі, за винятком правителів [Платон, 2000: 250]. Так, філософи у «Державі» вдаються до порівняння з кораблем, де капітаном стає не той, хто має хист до керування судном, а той, у кого найбільше грошей [Платон 2000: 248]. Гідне ж правління державою, згідно філософів, – це правління аристократів, або монархія [Платон 2000: 138]. Хоча, на нашу думку, сьогодні очевидно, що альтернативи демократії не існує, оскільки її вади є найменші порівняно з іншими формами правління.

Соціально-економічні погляди Платона мали свою специфіку. Вчений надав глибокий аналіз розподілу праці, зокрема, показав її прогресивний характер. У зазначеному вище трактаті філософ акцентував, що місто з'являється від потреби в багатьох речах – основою його виникнення є потреби людей, першою і найважливішою з яких є потреба у харчах, другою – у житлі, третя – в одязі. Місто задовольняє всі запити людей, тому що один із його жителів виявляється землевласником, другий – будівельником, третій – ткачем. Бажана ієрархія цінностей у масовій свідомості, за Платоном, має виглядати так: душа, здоров'я, краса, майно, статки. Високо оцінюючи економічну ефективність розподілу праці, він пропонував заборонити землевласникам займатись ремеслом, оскільки його не можна поєднувати із землеробством. Кожному реміснику радив працювати лише в одній професії, із заборобою, наприклад, ковалям виконувати будівельні чи теслярські роботи [Румянцев 1979]. Загалом у масовій свідомості афінського суспільства та багатьох інших міст-держав Давньої Греції багатство як таке не заперечували та вважали, що для багатих у житті відбувається все значно легше. Якщо багатством володіє порядна людина – це добра справа, тобто забезпечений громадянин із здоровим глуздом був корисним. А втім Платон виступав проти надмірних статків і бідності, підкреслював, що перше призводить до лінощів, нововведень, а друге – до підлості та злодіянь [Платон 2000: 109]. На думку класика, достат-

ньо відпочивати, у міру їсти, пити все, що потрібно будь-якій особі для того, щоб не страждати від лиха. Прагнення до надлишку завжди розхитує державу, тому розумний громадянин має обмежувати себе необхідним. Те саме підкреслював і Т. Гоббс, і багато інших видатних мудреців. Платон виступав проти купців (посередників-спекулянтів), які, на його думку, не здатні до жодної суспільно або державно корисної справи – вони можуть лише купувати подешевше і продавати якомога дорожче. А втім професійні властивості ремісників і хліборобів філософи цінували менше, ніж чесно-ти правителів, стражів або охоронців.

Ще раз варто підкреслити, що основною вадою сучасного йому суспільства Платон вважав диференціацію на два полюси – багатство і бідність. На думку Платона, вищі класи не повинні мати особливих благ, надаваних державою. Ми «ліпимо» державу постійно, стверджував філософ, «не так, щоб дехто у ній був щасливим, але так, щоби вона була щасливою загалом». Бідність – це родюча соціальна основа для різноманіття негативної девіації – за її локалізацію має відповідати держава, але у не силовий спосіб, а за допомогою поширення так званого інтернального типу психологічного самоконтролю особистості. Наведемо доволі дивне порівняння, але у National Basketball Association (NBA) є вислів «сила команди виявляється з огляду на рівень гри найслабшого учасника». Так само і якість держави зумовлена питомою вагою бідних та якістю їхнього життя. До того ж Платон, випереджаючи середньовічні статuti практикував таксацію цін, засудження лихварства, заборону торгівлі фальшивими виробами, переслідування торгівельного ошукування і т. д. [Румянцев 1979]. Напевно, що Платон, як і Т. Гоббс, перебільшував роль держави в економічному розвитку, вважаючи, що вона може повністю регламентувати всі економічні та політичні процеси.

Висновки

Загалом праці Платона – це, напевно, перший у європейській культурі цілісний і системний взірєць філософської концепції. Його погляди багато в чому були відображен-

ням тієї епохи. Суспільні проблеми займали надзвичайно важливе місце у творчості Платона, але підходив до їх вирішення він радше як утопіст. Так, його справедливо можна вважати чи не найпершою за часом та ледве не найважливішою за рангом фігурою серед утопічних мислителів Європи. Соціально-політичним питанням філософ присвятив дві найгрунтовніше праці: довго розроблюваний трактат «Держава» і твір «Закони». Учасники діалогів у означеному трактаті прагнули «досконалої» державної будови. У цій праці Платон одним із перших навів глибоко деталізовані характеристики форм державного правління. Так, до правильних форм відносив монархію й аристократію, до неправильних – тимократію, олігархію, демократію і тиранію. Недосконалим типам правління він протиставив ідеальну державу – справедливе владарювання обраних філософів-мудреців. Проте, на нашу думку, альтернативи демократії на сьогодні не існує. Загалом у своєму трактаті вчений оспівує праведне та добродісне життя, скромність, доброзичливість. Він бачив у знанні, просвіті імпульси для особистого зростання і перманентного розвитку суспільства, причому наголошував: усе, що об'єднує державу – добро, усе, що роз'єднує, – зло.

До того ж грецького філософа називають одним із засновників соціалістичних ідей. Зокрема, він пропонував скасувати приватну власність, запровадити державне виховання дітей, встановити примусову соціальну рівність. Невідомо, як далеко Платон зайшов би у своїх роздумах, але практичних шляхів побудови «зразкової» країни запропонувати не зміг. Він закінчив насичене творчими пошуками життя у 80 років, у день свого народження на одному з весільних святкуваннях. Тож «ідеальна держава» дослідника лишилася недосяжним і дуже суперечливим проєктом. А втім запропоновані ним окремі термінальні цінності держави (благо всіх громадян, а не окремого стану або прошарку) та інструментальні (скасування спадкоємства класового статусу, втілення принципів меритократії) й донині залишаються напрочуд універсальними й актуальними.

Бібліографічні посилання

- Бородай, Т.Ю. (2001). Новая философская энциклопедия: В 4 т. / Нац. общ.-науч. фонд. Т. III. М.: Мысль.
- Румянцев, А.М. (ред.) (1979). *Экономическая энциклопедия. Политическая экономия*. Т.3. М.: Социологическая школа.
- Грицанов, А.А. (ред.) (2002). История философии: Энциклопедия. Мн.: Интерпрессервис; Книжный Дом.
- Платон. (2000). *Держава*: Пер. з давньогр. Д. Коваль. К.: Основи.
- Блоха, Я.Є. (2016). Принцип справедливості у філософії Платона та Аристотеля. *Філософські обрії*, 36, 79-87.
- Скотний, В. (2011). Проблема душі в античній філософії: Сократ і Платон. *Молодь і ринок*, 8(79), 6-13.
- Шинкарук, В.І. (ред.) (2002). Платон. *Філософський енциклопедичний словник*. К.: Ін-т філософії ім. Григорія Сковороди НАН України: Абрис. С. 482.
- Михальська, Н., Щавурський Б. (ред.). (2006). Платон. *Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник*: у 2 т.: Т.2.: Л-Я. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, С. 347.
- Hare, R.M. (1982). *Plato*. Oxford: Oxford University Press.
- Taylor, A.E. (2001). *Plato: the man and his work*. London: Methuen&Co.

References

- Blokha, Ya.Ye. (2016). Pryntsyp spravedlyvosti u filosofii Platona ta Aristotelia [The principle of justice in the philosophy of Plato and Aristotle]. *Filosofski obrii*, 36. (in Ukrainian)
- Boroday, T.Yu. (2001). *Novaya filosofskaya entsiklopediya* [New Philosophical Encyclopedia]. Vol. 4. t. Nats. obsch.-nauch. fond. M: Myisl. (in Russian)
- Gritsanov, A.A. (Hol. redkol.) (2002). *Istoriya filosofii: Entsiklopediya* [History of Philosophy: Encyclopedia]. Mn.: Interpresservis: Knizhnyiy dom. (in Russian)
- Mervyn, Richard Hare. *Plato*. (1982). Oxford: Oxford University Press.
- Mykhalskoya, N. & Shchavurskiy, B. (2006). Platon [Plato], in *Zarubizhni pysmennyky. Entsyklopedychnyi dovidnyk.: u 2 t.* Ternopil: Navchalna knyha. – Bogdan, 2006. – T. 2.: L-Ya (in Ukrainian)
- Platon. (2000). *Derzhava*: Per. z davnohr. D. Koval. K.: Osnovy. (in Ukrainian)
- Rumyantsev, A.M. (Hol. redkol.) (1979). *Ekonomicheskaya entsiklopedia. Politicheskaya ekonomiya* [Economic encyclopedia. Political Economy]. M.: T.3, Sotsiologicheskaya shkola. (in Russian)
- Shynkaruk, V.I. (Hol. redkol.) (2002). Platon [Plato]. *Filosovskiy entsyklopedychnyi slovnyk*. Kyiv: Instytut filosofii imeni Hryhoriia Skovorody NAN Ukrainy: Abrys. ([in Ukrainian])
- Skotnyi, V. (2011). Problema dushi v antychnii filosofii: Sokrat i Platon [The problem of the soul in ancient philosophy: Socrates and Plato]. *Molod i rynok*, 8(79). (in Ukrainian)
- Taylor, A.E. (2001). *Plato: the man and his work*. London: Methuen&Co.